

מסע השחרור מנבלי ההיסטוריוגרפיה הבן-גוריונית

מוטי גולני

אייל כפכפי, לבון: אנטי-משיח (ספרדית וגני), תל-אביב: עם עובד, תשנ"ט, 570 עמ'.

המקרה הישראלי היה עד לפני זמן לא רב דוגמה מובהקת לקיומה של היסטוריוגרפיה שלטת. הדברים אמורים לפחות בכל הקשור לדרך הקמתה של המדינה ולקורותיה בחמש-עשרה השנים הראשונות לקיומה. דומה כי לפחות עד שנות השמונים עוצב הזיכרון הקולקטיבי הישראלי בצלמו ובדמותו של האב המייסד, דוד בן-גוריון. ה'זקן' לא רק הנהיג את המדינה עד שנות השישים אלא אף ביקש לעצב את הזיכרון הלאומי כדמותו, לפי מעשיו ובהתאם לאופן שבו פירש הוא עצמו את העבר.

אניטה שפירא כתבה באמצע שנות השמונים בחיבור שהיה מחלוצי הביקורת על ההיסטוריו-גרפיה הבן-גוריונית כי 'שפר חלקו של דוד בן-גוריון: לא זו בלבד שהיה מנהיגה של מלחמת השחרור [העצמאות, 1948] הוא אף כתב את תולדותיה. רק מעטים טרחו להציג עמדות נוגדות לאלה של הנביא, המחוקק, המצביא נוסח לנין... בשל ההתבטלות הכללית בפני אדריכל הניצחון נתקבלה גרסתו על תולדות המלחמה [בשנת 1948] ללא עוררין כמעט'.¹

אולם בן-גוריון לא הסתפק במלחמת 1948. הוא כתב את תולדותיו של המפעל הציוני ואת תולדותיה של מדינת ישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה, ואף הוסיף ופרסם שורה ארוכה מנאומיו בסוגיות שונות הנוגעות לבעיותיו

הביוגרפיה של פנחס לבון שכתבה אייל כפכפי ראתה אור לפני קרוב לשנתיים וכבר זכתה לביקורות רבות, חיוביות מאוד בדרך כלל. אני מבקש להאיר כאן בקצרה עניין אחד הנובע מחיבור זה, עניין שדומני כי טרם דנו בו. הביוגרפיה המקיפה של לבון שכתבה כפכפי מאירה תהליך היסטוריוגרפי ישראלי מעניין שהמחברת אמנם לא חוללה אותו, אך ספרה הוא חלק חשוב ובולט בו: תהליך השתחררותה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית מן ההגמוניה הבן-גוריונית.

הגמוניה היסטוריוגרפית אינה מצב מובן מאליה בכל תקופה ובכל נושא. במקרה של היסטוריוגרפיה המתמודדת עם זיכרון היסטורי, לאומי בטווחים שונים (בוודאי בזה הקצרה), נמצא לעתים קרובות פרשנות דומיננטית, אפילו קנונית. פרשנות מוסכמת דרושה במיוחד להברות לאומיות בהתהוות או לכאלה החוות - באופן או בייקטיווי או סובייקטיווי - איום קיומי נמשך.

1 א' שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הביטחונית, 1948, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 9.

גרסתו להיסטוריה המדינית הביטחונית של ישראל בעשור הראשון לקיומה, אלא שבר היה אחרי הכול מרגל ובוגד שכתב את ספרו בבית הסוהר. גם אורי אבנרי, שהתמודד כבר בשנות החמישים עם הפרשנות ההיסטורית של בן-גוריון, הקדים את זמנו ביותר משני עשורים.³

לבן-גוריון היו ממשיכים שכתבו, ועדיין כותבים, ברוחו את ההיסטוריה של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל, ותקצר היריעה מלהזכיר כאן את כולם. עם זאת לא כל חיבור היסטורי מחקרי שמסקנתו מחוקת את גישת בן-גוריון יש בו בהכרח הליכה עיוורת בעקבות ההיסטוריוגרפיה שלו. יתר על כן, ביקורת ההיסטוריוגרפיה הבן-גוריונית אין פירושה שלילה מוחלטת של החלטותיו ומעשיו כדמות היסטורית מרכזית בתולדות התנועה הציונית ומדינת ישראל.⁴

ההיסטוריוגרפיה הבן-גוריונית זכתה לממשיכים רבים. החשובים שבהם הם כותבי הביוגרפיות של בן-גוריון: מיכאל ברזוהר ושבתי סבת. סבת בביוגרפיה המונומנטלית שלו (שטרם הושלמה), בספריו הנושאים שבן-גוריון במרוכז ובמאמריו הפולמוסיים שבהם הוא תוקף את אלה הפוגעים לדעתו ברבו, הוא הדוגמה הבולטת ביותר לניסיון בוטה להשתיק היסטוריוגרפיה החשודה בביקורת על גרסתם של בן-גוריון ושל שבתי סבת עצמו, המזהדה ללא תנאי עם גיבורו עד שלא ברור על

של היישוב בתקופת המנדט הבריטי ושל מדינת ישראל בשנות החמישים והשישים.²

מול העצמה הפוליטית ההיסטוריוגרפית הזו של האחד בדורו, העזו רק מעטים לחלוק על גרסתו. הפרסומים והסיפורים שהציגו פרשנות היסטורית הלופית זכו לתהודה דלה בלבד. ב'ספר הפלמ"ח' ביקשה קבוצה שהייתה ממילא באופוזיציה קשה לבן-גוריון לפרסם גרסה עצמאית רחבת יריעה של תולדות המלחמה בשנים 1947-1949. ישראל בר ניסה לכתוב את

3 ד' גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב תשי"ג; י' בר, ביטחון ישראל: אתמול, היום, מחר, תל-אביב תשכ"ז; על כתיבתו הביקורתית של אבנרי בשנות החמישים והשישים ראו: מ' בר-און, 'הביטחוניזם ומבקריו: 1949-1967', ה'נל' (עורך), אתגר הריבונות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 62-103.

4 ראו למשל דוגמא לגישה ביקורתית אזהרת: ד' צחור, 'לעצב מיתוס', ה'נל', החזון והחשבון, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 211-233. לא בכדי סיים צחור את הפרק הזה במובאה משל ס. יזהר על בני זמנו של בן-גוריון שנהגו 'גם בראייה הגדולה וגם בעיוורון הגדול' (שם, עמ' 233).

2 ד' בן-גוריון, זכרונות, א-ו, תל-אביב תשל"א-תשל"ד (לא מדובר בזיכרונות 'סתם'; בן-גוריון הביא בכרכים הללו את פרשנותו לקורות היישוב המשולבות עם קורותיו שלו); ה'נל', מדינת ישראל המחודשת, א-ב, תל-אביב תשכ"ט (ספר זה על שני כרכיו הוא מעין המשך מבחינת העניין והסגנון ל'זכרונות'); וראו גם: ה'נל', במערכה, א-ה, תל-אביב תשי"א-תשט"ו (על השנים שעדב הקמת המדינה); ה'נל', חזון ודרך, א-ה, תל-אביב 1961-1962 (על שנותיה הראשונות של המדינה); וראו גם קבצים ממוקדים יותר, כגון: ה'נל', מערכת סיני: קובץ נאומים, תל-אביב תש"ך; ה'נל', יהוד וייעוד: דברים על בטחון ישראל, תל-אביב תשל"א.

מימין לשמאל: מ"מ שר הביטחון פנחס לבון, ראש הממשלה דוד בן-גוריון, סגן-אלוף עזר וייזמן וראש המטה הכללי מרדכי מקלף; מאחור משמאל: האלוף איילון; תצלום משנת 1953

'הנגוע' בביקורת על בן־גוריון ועל פרשנותו את דברי הימים. הדברים אינם חדשים, חדש התיאור האמיץ של כפכפי את מאבקה, שזכה בסופו של דבר לגיבוי מצד מבקר המדינה. כפכפי מצאה הקבלה בין מאבקו של לבון לטיהור שמו בזמן ה'פרשה' לבין מאבקה שלה שלושה עשורים מאוחר יותר לבדוק הן את 'עסק הביש' והן את ה'פרשה', מזווית הראייה של לבון. מדבריה עולה שעדיין פועלים כיום בישראל, כוחות רבי עצמה המבקשים ל'הגן' על היאב

מי הוא מגן. לא בכדי טרה טבת להתעמת שוב ושוב עם גרסתה של כפכפי לאירועי שנות החמישים והשישים.⁵

הביקורת על בן־גוריון ועל ההיסטוריוגרפיה מבית מדרשו היא במקרים רבים תוצאה מעיסוק מחקרי בתנועות או באישים שהציגו בזמנם גישה אחרת מזו של בן־גוריון, בדרך כלל גישה שהייתה בה ביקורת עליו. חיבורה של כפכפי הוא מן הזן הזה, ולכן ככזה סכנות לא מעטות אורבות לפתחו.

דומה כי די היה בהחלטתה של כפכפי לכתוב את הביוגרפיה של פנחס לבון על מנת שתציב עצמה בתווית הביקורת על ההיסטוריוגרפיה הבן־גוריונית. גם אם נרשה לעצמנו להניח כי כפכפי התלה את מחקרה רב השנים מתוך קבלה של עיקרי הגישה הבן־גוריונית בכל הקשור להיסטוריה של היישוב ושל מדינת ישראל בכלל ושל ה'פרשה' בפרט, אזי סביר כי החומרים שבהם עסקה הכריחו אותה להתעמת עם גישותיו של בן־גוריון. להוציא את משה שרת לא היה מי שהגיע כמו לבון בשעתו לעימות כה הריף עם בן־גוריון שעה שהיה, לפחות לכאורה, שליטה הכל־יכול של מדינת ישראל.

מאלף לא פחות מן הספר עצמו הוא סיפור תלאותיה של המתברת במאבקה מול מערכת הביטחון שעה שביקשה לעשות שימוש במסמכים השמורים בארכיון צה"ל ובמערכת הביטחון, סיפור המובא בהקדמה. נחשפת כאן מסכת מרתקת שעיקרה החלטה נחרצת למנוע מחקר

לבון ודיין בטקס מינויו של דיין לרמטכ"ל

המייסד' מפני ניתוח היסטורי ביקורתי שאינו עולה בקנה אחד עם האופן שבו פרש הוא עצמו את האירועים. עיקר העשייה בתחום זה מרוכזת, לפי כפכפי, במשרד הביטחון: בארכיון צה"ל עצמו ואצל עוזרו המיוחד של שר הביטחון זה כחמישים שנה, חיים ישראלי. ישראלי, דמות מיתולוגית, מופקד למעשה על החומר הארכיוני של בן־גוריון הנמצא ברשות מערכת הביטחון. הוא אף ממונה (מטעם מי?) על ההקפדה שזכרו של בן־גוריון לא ייפגם בביקורת' לא אחראית.

5 מ' בר זוהר, בן־גוריון, א-ג, תל־אביב תשל"ה-תשל"ז; ש' טבת, קנאת דוד א: בן־גוריון הצעיר, תל־אביב 1976; ב: איש המרות, תל־אביב 1980; ג: הקרקע הבורע, תל־אביב 1987. במסגרת המפעל הביוגרפי פרסם טבת גם את הספרים: בן־גוריון וערביי ארץ־ישראל, תל־אביב 1985; קלב"ן, תל־אביב 1992; השנים הנעלמות והתור השחור, תל־אביב תשנ"ט.

גוריון. תנאי לעבודתו הייתה דרישתו לגישה חופשית לכל מסמכיו של בן-גוריון על מנת שיוכל לכתוב 'בהתאם לקול מצפוני המדעי' (עמ' 391). מבוקשו לא ניתן לו והוא נסוג מן הכתיבה. כלום ביקש בן-גוריון שליטה גם על מי שיכתוב את תולדותיו שלו? דומה שספרו של בר-זוהר שהוזכר לעיל מראה כי כך היו פני הדברים.

מבחינה זו ממשיכה כפכפי בנאמנות את דרכו של גיבור ספרה: ביקורת על הזיכרון לפי בן-גוריון. יש בהזדהות זו יתרונות רבים. החשוב שבהם הוא נכונותה של הכותבת לבדוק, אגב ניתוח חייו של לבון, שורה של סוגיות באופן לא שגרתי. כך למשל בודקת כפכפי, במגבלות החומר הקיים, את מעורבותו של משה דיין ב'עסק הביש'. אף שלא היה בארץ בזמן האירועים בקהיר ובאלכסנדריה, דומה כי אי אפשר שלא לשאול למעורבותו של ראש המטה הכללי בהכנתו ובאישורן של הפעולות הלא-שגרתיות הללו.

יחד עם זאת, בלהיטותה הרבה להגן על לבון - ומשום כך לצאת נגד בן-גוריון - שכחה המחברת לעתים את מידת האיזון הדרושה. ביקורת על בן-גוריון, עם שהיא הכרחית בדרך לעיצובה של היסטוריוגרפיה מאוזנת, אסור לה להיות טוטלית. אין צורך בגישה מעריצה, אך שלילה סוחפת של כל מעשיו של המנהיג אף היא אינה במקומה. וכי מה מותר השלילה המוחלטת מן ההערצה ללא ביקורת?

בסופו של דבר לפנינו ספר מעורב מאוד ומפורט מאוד, ועל אף ליקויי העריכה הקריאה בו מרתקת. כפכפי מרחיבה את ראייתנו אל מעבר לזיכרון ההגמוני נוסח בן-גוריון. כיום, שוב לא ניתן ללמד וללמוד את ההיסטוריה של מדינת ישראל ללא עיון במחקרים כמו זה של כפכפי המציע אלטרנטיבה ראויה לגרסה הבן-גוריונית.

ידו הארוכה של ישראלי מגיעה אל כל מה שמתפרסם במערכת הביטחון ובהוצאה לאור של משרד הביטחון. אין ספק שדמות מרתקת זו מבקשת מחקר בפני עצמו. מחקר ביוגרפי זה יחייב גם בדיקה של העובדה המעניינת שבישראל של תחילת המאה העשרים ואחת עדיין יש לדמות ארכאית זו ולעושי דברה בארכיון צה"ל עצמה כזו שיש בה כדי לחבל באופן משמעותי במחקר על תולדות מדינת ישראל.

החלקים המרשימים יותר בביוגרפיה שכתבה כפכפי הם אלה העוסקים במאבק רב-העצמה שניהלו בן-גוריון וחסידיו בלבון משלהי שנת 1960. המחברת מצטטת את אורוול שכתב ברומן הידוע שלו, 'אלף תשע מאות שמונים וארבע', כי 'הזיכרון הוא אויב השלטון' (עמ' 364). מפרק שלושים ושישה ואילך מראה כפכפי בפרטי פרטים כיצד עשו בן-גוריון (בהיותו ראש ממשלה וגם אחר כך) ואנשיו (במיוחד חגי אשר שמונה לכתוב את גרסת בן-גוריון ל'עסק הביש') שימוש נרחב 'בחצי אמת' על מנת להציג את שאירע בקיץ 1964 באופן שבו שמו של לבון לא יטוהר.

המחברת מציגה בפירוט רב ובתיאור מרתק (אף כי לא תמיד קולח) את המלחמה על הזיכרון הקולקטיבי שהיא למעשה עצם מהותה של אותה 'פרשה'. בן-גוריון טען כלפי לבון בלהט העימות ביניהם בראשית שנות השישים כי הוא, בן-גוריון, 'מביט ישר בפני ההיסטוריה בלי עיניים רמות והוא לא יחשוש ולא יסרב לעמוד בפני כל משפט ובפני כל חקירה משפטית' (עמ' 389). כפכפי מראה כי אכן בן-גוריון הביט ישר בפני ההיסטוריה אך הייתה זו 'היסטוריה' מסוימת מאוד - פרי רוחו.

לאותו עניין שייך גם הסיפור על ניסיונו הכושל של ההיסטוריון הנודע יעקב טלמון להתחיל באותה תקופה בכתיבת הביוגרפיה של בן-